

Э.ғ.к., доцент Сарсенова А.Е., магистрант Оразова Г.

Халықаралық Тараз инновациялық институты

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТИҢ ҚАРЖЫЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

«Банктер және банк қызметі туралы» ҚР Заңымен [5] пайданы барынша көбейтуге бағытталған осы қызметтің коммерциялық табиғаты анықталған. Алынған пайданың (немесе залалдың) шамасы банктің барлық белсенді және пассивті операцияларының қаржылық нәтижелерін көрсетеді. Сондықтан пайда мен оның мөлшеріне әсер ететін факторларды бағалау қаржылық талдау мен коммерциялық банктің тиімділігін бағалаудың негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

Коммерциялық банктің қаржылық нәтижелері мен тиімділігін бағалаудың жалпы әдістемелік тәсілдері экономикалық қызметтің басқа салаларындағы осындай талдаудан түбегейлі ерекшеленбейді және мыналарға негізделеді.

Пайда-бұл қызметтің абсолютті әсерін (нәтижесін) сипаттайтын сапалық көрсеткіш. Оның мөлшеріне көптеген факторлар әсер етеді. Кірістер мен шығыстар арасындағы айырма ретінде пайданың (П) экономикалық сипатына сүйене отырып, оның шамасына әсер ететін факторлардың бүкіл жиынтығын екі топқа бөлуге болады: кірістердің шамасын анықтайтын факторлар (Д) және OD rasx шамасын анықтайтын факторлар (Р), яғни:

$$П = Д - Р. (1)$$

Өз кезегінде, кірістердің жиынтық шамасы өнім (жұмыстар, қызметтер) бірлігінен алынатын кірістердің шамасымен, яғни баға (Ці) мен сату көлемімен (Оі) айқындалады:

$$Д = \sum (O_i \times C_i). (2)$$

Шығыстардың жиынтық шамасы тұтынылған ресурстардың (C_j) бірлігіне шаққандағы үлестік шығыстармен және өнімді өндіру мен өткізуге (O_j) тұтынылған ресурстардың көлемімен айқындалады:

$$P = \sum (C_j \times O_j), \quad (3)$$

Осы факторлардың әсерін зерттеу (O_i және O_i Д-ға; C_j және O_j р-ға; Д және Р П-ға) және қызметтің қаржылық нәтижелерін факторлық талдау әдістемесінің негізі болып табылады (талдауды одан әрі нақтылау O_i , C_i , C_j және O_j шамаларына әсер еткен факторларды зерттеу арқылы орындалуы мүмкін).

Бұл тәсілдің қарапайымдылығы мен танымалдылығымен коммерциялық банктің тиімділігін факторлық талдау және бағалау әдістемесі әлі толық дамымаған, бұған банктердің қызметін талдау оқулықтарындағы тиісті бөлімдердің мазмұны дәлел бола алады [1-4]. Алайда, мұндай талдаудың тұтас әдістемесін жасаудың негіздері бар.

Г. Н. Щербакова дұрыс атап өткендей, «коммерциялық банктер қызметінің нәтижелеріне әсер ететін факторлардың әртүрлілігі бұл нәтижелерді зерттеу барысында көп функционалды және көп мақсатты экономикалық жүйе ретінде қарастыру қажеттілігін анықтайды».

Сондықтан оның сипаттамасын экономикалық көрсеткіштер жүйесінің көмегімен жүргізген жөн [4, 291б.], ал «коммерциялық банктердің қаржылық нәтижелерінің көрсеткіштерін қалыптастыру алгоритмінің өзі қабылданған бухгалтерлік есеп жүйесімен және ҚР ҰБ белгілейтін ресми қаржылық есептіліктің пайдаланылатын нысандарымен айқындалады» [4, 292 б.].

Осы ұстанымды бөлісе отырып, ҚР Ұлттық Банкі коммерциялық банктер үшін белгілеген пайда мен шығындар туралы есептің мазмұнына негіз сала отырып, қаржылық нәтижелерді талдаудың және қызметтің тиімділігін бағалаудың кезең-кезеңімен әдістемесін қарастырамыз. ҚР ҰБ 12.11.2009 ж. №2332-У нұсқауына сәйкес [6] коммерциялық банктер тоқсан сайын ҚР ҰБ-ға кредиттік ұйымның пайдасы мен шығындары туралы есеп береді [7]. ҚР ҰБ-ның осы нормативтік құжаттарымен экономикалық

қызметтің басқа бірде-бір саласында жоқ банктің кірістері мен шығыстарын жүйелендіру мен құрылымдаудың жеткілікті түрде айқын белгіленген.

Коммерциялық банк қызметінің қаржылық нәтижелерін талдау төрт дербес бөлімді қамтиды: кірістерді талдау; шығыстарды талдау; пайданы талдау; қызмет тиімділігінің көрсеткіштерін талдау.

Банк қызметінің қаржылық нәтижелерін талдаудың бірінші кезеңінде алынған кірістердің көздері мен көлемін зерттеу қажет, өйткені олар кірісті қалыптастырудың негізгі факторы болып табылады.

Бұл талдаудың әдістері мен әдістері белгілі, сондықтан біз тек назар аудару керек ерекшеліктерге тоқталамыз. Кірістерді талдауға арналған есептік деректер 125 позиция бойынша сараланғандықтан, оларды динамикалық және құрылымдық талдау кезең-кезеңмен жүргізілуі керек. Мұндай тәсіл ең көп табыс әкелетін қызмет пен операциялардың бағыттарын анықтауды жеңілдетеді. Бұл талдау кез-келген әдістемелік қиындықтарды тудырмайды (өсу қарқынын, өсуді, құрылымдық өзгерістерді және т.б. бағалау).

Біздің ойымызша, банк операциялары мен қызмет бағыттарының кірістілігін талдау қиынырақ. Жалпы түрдегі табыстылық деп табыстардың нақты тобының (түрінің) осы табыстарды алу үшін пайдаланылған активтердің (ресурстардың) тиісті шамасымен арақатынасы түсініледі. Демек, кірістілік көрсеткіштерінің уақыт бойынша сенімді және салыстырмалы мәндерін алу үшін кірістердің әр жолы (немесе бабы) үшін осы кірістерді құрған активтерді анықтау қажет.

Табыстылықты талдаудағы келесі маңызды сәт - бұл көрсеткішті есептеу әдістемесі. Күрделілік кірістілік көрсеткішін есептеу кезінде алымы мен бөлімінде өзінің экономикалық мазмұны бойынша әр түрлі көрсеткіштер пайдаланылады.

Кірістер (алымы) есепті қаржы кезеңіндегі қызмет нәтижелерін көрсетеді, яғни бұл жинақталған (жинақталған) нәтиже. Бөлгіште баланста ескерілген активтің мәні оның құнын тек белгілі бір күнге ғана көрсетеді,

яғни ол тіркелген болып табылады. Сондықтан, бұл көрсеткіштерді экономикалық мазмұны бойынша салыстырмалы түрге келтіру үшін кірістілік көрсеткіштерін есептеу үшін активтердің құнын кезең ішінде алу керек. Бұл мән олардың орташа мәні болып табылады.

Екінші маңызды мәселе – уақыт факторын ескеру. Табыс көрсеткіші жинақталған нәтиже ретінде қалыптасатындығына байланысты уақыт өте келе ол үнемі өсіп отырады, ал активтің мәні (басқалары тең болған жағдайда) орташа деңгейде қалады. Яғни, бір жылдан аз уақыт кезеңі үшін есептелген кірістілік көрсеткіштерінің сәйкестігін алу үшін оларды жылдық есептеуге алып келу қажет.

Баяндалғанға сүйене отырып, кірістілік көрсеткішін есептеу әдістемесі мынадай болады:

$$K_d = \frac{D \times T}{t \times A_{cp}}, \quad (4)$$

где K_d – табыстылық коэффициенті (көрсеткіші);

D – есепті кезеңде жинақталған кірістер;

T – жыл ұзақтығы (365 немесе 366 күн);

t – есеп айырысу кезеңінің ұзақтығы, күн;

A_{cp} – есепті кезеңдегі активтің орташа шамасы.

Осы есептеуде индикаторлардың біреуінің мәні орташа мән ретінде анықталатындықтан, T және t уақыт параметрлерін олардың оқылған қатынасына ауыстыруға болады ($KT \approx T \div t$), яғни бір айдағы кірістілік көрсеткіштерін есептеу үшін $KT = 12$, тоқсан үшін $KT=4$ және т. б., ал формула (4) келесі форманы алады:

$$K_d = \frac{D \times K}{A_{cp}}, \quad (5)$$

Банк қызметінің қаржылық нәтижелерін талдаудың келесі кезеңі-банк шығындарының динамикасы мен құрылымын бағалау. Коммерциялық банктің жиынтық шығыстарын талдауға арналған бастапқы деректер пайда мен шығындар туралы есептің екінші бөлігінде қамтылады. Осы деректер

негізінде кірістерді талдауға ұқсас, есепте қабылданған жіктеуге сәйкес шығыстардың динамикасы мен құрылымын бағалау жүргізіледі, жекелеген факторлардың олардың шамасына әсері айқындалады, шығыстарды төмендетудің ықтимал жолдары белгіленеді.

Кірістер мен шығыстарды талдау алынған кірістер мен шығыстар арасындағы айырмашылық ретінде анықталатын банк қызметінің қаржылық нәтижесін тікелей бағалауға көшуге мүмкіндік береді. Оң қаржылық нәтиже-пайда, теріс-шығын.

Сонымен қатар, кірістер мен шығыстарды алдыңғы талдауға сүйене отырып, олардың пайда мөлшеріне жеке әсерін бағалауға болады, бірақ қызметтің жеке бағыттары бойынша пайда мөлшерін анықтау қиын, кейде мүмкін емес. Күрделілік банк операцияларының өзіндік құнын («ішкі құнын» [5]) есептеу іс жүзінде мүмкін еместігінде.

Біздің ойымызша, пайданың құрамдас бөліктерін талдау емес, таза кірістерді талдау және олардың пайда мөлшеріне әсері орынды болады.

Осылайша, кірістер мен шығындар туралы есептің деректері негізінде бөлімдер бойынша тиісті кірістер мен шығыстарды салыстыру жолымен мыналар айқындалады: таза пайыздық кіріс (1); басқа банк операцияларынан түскен таза кіріс (2); бағалы қағаздармен операциялар бойынша таза кіріс (3); таза басқа операциялық кірістер (6). Мұнда тікелей банктік қызметтен түскен таза кірістің мөлшерін көрсететін аралық қорытынды жасау орынды(1+2+3+6). Бұл шамаға мыналар қосылады: капиталға қатысудан түскен кірістер(4); активтер мен пассивтерді қайта бағалаудан түскен таза кіріс (5-4); өзге де таза кірістер (7). Нәтижесінде Банктің таза кірісі алынады. Одан кредиттік ұйымның қызметін қамтамасыз етуге байланысты шығыстар шегеріледі (6) және талданатын кезең үшін түпкілікті қаржылық нәтиже алынады.

Кірістер мен шығыстардың динамикасы мен құрылымын және олардың қаржылық нәтижеге әсерін талдаудың жалпы қабылданған әдіснамасымен салыстырғанда, жоғарыда келтірілген схема бойынша таза кірістердің

динамикасы мен құрылымын талдау операциялардың әр түрі бойынша пайдаға әсерді бірден кешенде (кірістер мен шығыстар) алуға мүмкіндік береді. Бірақ бұл тәсіл кемшіліктерсіз емес. Ең бастысы, бұл кірістер мен шығыстар топтары бірдей, бірақ базада салыстыруға келмейді. Осылайша, пайыздық кірістер мен пайыздық шығыстар – есепте бөлімдерде олар есептелген негізде ғана азаяды.

Бірақ бұл барлық қызығушылық танытқан ресурстар пайызбен орналастырылған дегенді білдірмейді. Сандық жағынан олар ешқашан уақытқа сәйкес келмейді.

Сондықтан, таза пайыздық кіріс (ПД) – бұл сандық емес, сапалық сипаттама емес, ол банктің пайыз түрінде қанша кіріс алғанын және тартылған ресурстар үшін клиенттерге қанша төлегенін көрсетеді. пайыздар (ПР).

$$\text{ЧПД} = \text{ПД} - \text{ПР}, \quad (6)$$

Олар пайыздармен тартылған (ПС) және орналастырылған (РС) қаражат көлеміне, сондай-ақ тарту (Сп) және орналастыру (Ср) пайыздық мөлшерлемелеріне де байланысты).

$$\text{ЧПД} = \text{РС} \times \text{Ср} - \text{ПС} \times \text{Сп}, \quad (7)$$

Жоғарыда айтылған ескертулер тек пайыздық кірістер мен шығыстарға ғана емес, сонымен қатар барлық басқа жұптарға да қатысты (кірістер – басқа банктік операциялардан шығыстар, кірістер-бағалы қағаздар бойынша шығыстар және т.б.). Сондықтан банк қызметінің қаржылық нәтижелерін таза кірістерді есептеу арқылы бағалаудың ұсынылған схемасын (7) формулаға енгізілген идеяны дамыта отырып, жалғастыру және тереңдету орынды. Бұл үшін кірістер мен шығыстардың әрбір тобы бойынша олардың құраушы жолдарының мазмұнына сүйене отырып, баланстық шоттар айқындалады, олар бойынша қалдықтар осы кірістерді немесе шығыстарды негіздеді және кезең ішіндегі олардың орташа мәндері айқындалады (РСі және ПСj).

Кірістердің (D_i) және шығыстардың (P_i) тиісті сомалары ресурстардың орташа мәндеріне бөлінеді және кірістіліктің (C_{pi}) және ресурстар бірлігіне (k_j) шығындардың үлестік көрсеткіштері айқындалады):

$$C_{pi} = D_i / PC_i; C_{pj} = P_j / PC_j, \quad (8)$$

Кірістердің және шығыстардың оларды қалыптастыруға әсер ететін баланстық шоттарды бөлу қиын топтар (бөлімдер) бойынша (қайта бағалау нәтижелері; өзге де кірістер мен шығыстар; кредиттік ұйымның қызметін қамтамасыз етуге байланысты шығыстар), C_{pi} , C_{pj} үлестік көрсеткіштері кірістердің (шығыстардың) тиісті сомаларын баланс валютасына бөлу жолымен есептеледі. Бұл ретте C_{pi} , C_{pj} көрсеткіштері уақыт факторын ескере отырып айқындалады (4 формула).

Бұл факторлардың таза кірістердің өзгеруіне әсерін бағалау абсолютті айырмашылықтар әдісімен өте қарапайым.

Бұл әдісті қарастырыңыз, мысалы, таза пайыздық кірістің көрсеткіші және оның тоқсандағы қаржылық нәтижеге әсері. Есептеу үшін мыналарды білу қажет: есепті және базалық кезеңдердегі пайыздық кірістер (ЖТ) және пайыздық шығыстар (ЖТ); талданып отырған және базалық кезеңдегі банк пайыздармен орналастырған (ЖТ) және тартқан (ЖТ) қаражат қалдықтарының орташа мәндері (баланстық шоттар топтарындағы тиісті кірістер мен шығыстарға қаражаттың орташа арифметикалық қалдықтары ретінде айқындалады).

Есепті кезеңнің көрсеткіштерін "1", базалық кезеңнің көрсеткіштерін – "0"индексімен атап өтеміз. Алынған бастапқы көрсеткіштер негізінде біз келесі есептеулерді жүргіземіз.1. Есепті және базалық кезеңдердегі таза пайыздық табысты анықтаймыз:

$$ЧДП1 = ДП1 - РП1; ЧДП0 = ДП0 - РП0.$$

2. Есепті және базалық кезеңдердегі үлестік кірістер мен шығыстарды анықтаймыз және оларды жылдық өлшемге келтіреміз (формулалар 4 және 8):

$$CP1 = ДП1 \times 365 / PCP1 \times t; CP1 = РП1 \times 365 / PCP1 \times t;$$

$$CP0 = DP0 \times 365 / PCP0 \times t; \quad CP0 = RP0 \times 365 / PCP0 \times t;$$

3. Есепті кезеңдегі таза кірістердің базалық кірістермен салыстырғанда өзгеруін анықтаймыз, бұл ретте таза кірістердің өзгеруі шығыстардың өзгеруін шегергенде кірістердің өзгеруіне тең болады:

$$\Delta ЧДП = ЧДП1 - ЧДП0 = (ДП1 - РП1) - (ДП0 - РП0) = (ДП1 - ДП0) - (РП1 - РП0) = \Delta ДП - \Delta РП;$$

4. Кірістер мен шығыстардың өзгеруін компоненттерге бөлеміз. Таза пайыздық кірістің өзгеруі:

- үлестік пайыздық кірістер шамасының өзгеруі:

$$\Delta ЧДД = (CP1 - CP0) \times PCP0;$$

- пайыздарға орналастырылған қаражат шамасының өзгеруі:

$$\Delta ЧДРС = CP1 \times (PCP1 - PCP0);$$

- үлестік пайыздық шығыстардың өзгеруі:

$$\Delta ЧДР = (СП1 - СП0) \times PCP0;$$

- пайыздармен тартылған қаражат шамасының өзгеруі:

$$\Delta ЧДРС = СП1 \times (PCP1 - PCP0).$$

Осы әдістеме бойынша кез келген талданатын кезеңдегі қаржылық нәтиженің өзгеруіне көлемдік (ресурстық) және үлестік көрсеткіштердің әсері айқындалады. Оны тапсырмаға байланысты әр бөлімнің ішіндегі көрсеткіштер бойынша жеке факторлардың қаржылық нәтижеге әсерін бағалау үшін де қолдануға болады.

Осы Әдістемелік тәсілмен банк қызметінің барлық бағыттары бойынша экономикалық тиімділік көрсеткіштері есептеледі және олардың қаржылық нәтижеге әсерін бағалау жүргізіледі. Экономикалық тиімділік көрсеткіштерінің бұл жүйесін таза кірістің, спрэдтің, маржаның және т.б. нақты көрсеткіштерін есептеу және талдау арқылы толықтыруға болады, бірақ осы көрсеткіштердің барлық алуан түрлілігімен банктің тиімділігі таза кіріс немесе пайда арқылы есептелген көрсеткіштерді дәлірек көрсетеді.

Әдебиет

1. Батракова, Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник / Л.Г. Батракова. – М.: Логос, 2017. – 368 с.
3. Жарковская, Е.П. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка: учебник / Е.П. Жарковская. – М.: Омега-Л, 2010. - 325 с.
4. Петров, А.Ю. Комплексный анализ финансовой деятельности банка / А.Ю. Петров, В.И. Петрова. – М.: Финансы и статистика, 2017. – 560 с.
5. Щербакова, Г.Н. Анализ и оценка банковской деятельности (на основе отчетности, составленной международным стандартам) / Г.Н. Щербакова. – М.: Вершина, 2017. – 464 с. 9.
6. О банках и банковской деятельности. – Закон РК №395-1 от 02.12.1991г. (с изм. и доп.) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.consultant>
7. О перечне, формах и порядке составления и представления форм отчетности кредитных организаций в НБ РК. -Указание НБ РК № 2332-У от 12.11.2009г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.consultant>
8. О правилах ведения бухгалтерского учета в кредитных организациях НБ РК №302-П от 26.03.2007г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.consultant>